

הרב אברהם נחשון; הרב אלעזר נחשון

משמעות הקדשת פה בבכור

- א. הקדשה בפה וקדושה מרחם בבכור – רקע
- ב. הקדשה בפה – חובתה, וחובה בזמן הזה
- ג. משמעותה של הקדשת הפה ויחסה לקדושה מרחם
 1. ה'הקדשה' אינה אלא חיבוב מצוה
 2. ה'הקדשה' היא תוספת מאותו סוג קדושה
 3. ההקדשה בפה מאפשרת הקרבה ע"ג המזבח
 4. ההקדשה בפה מחילה קדושת מזבח על הבכור
 5. ההקדשה בפה היא הקדמת החלת הקדושה והיא זהה לקדושה שתבוא מאליה
 6. ההקדשה בפה מחילה קדושת בכור גם כשאינו קדוש מאליו
 7. סיכום
- ד. נפקא־מינות והשלכות למהות הקדשת הפה
 1. זמן ההקדשה
 2. הקדשת בעל מום
 3. הקדשת בכור בחו"ל
 4. נוסח הקדשת הפה
 5. 'בל תאחר'
 6. 'בל יחל'
 - ה. סיכום

א. הקדשה בפה וקדושה מרחם בבכור

בכור בהמה טהורה קדוש הוא מרחם, ולהלכה נדרש בעליו להוסיף ולהקדישו בפה. במאמר זה נדון במשמעות וביסוד הקדשת הפה, ובהשלכותיה ההלכתיות.

ישנם שני פסוקים בתורה המתייחסים להקדשת הבכור, והם נראים כסותרים זה לזה:

אך בכור אשר יבכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אותו אם שור אם שה לה' הוא.

(ויקרא כ"ז, כו)

כל הבכור אשר יולד בכרך ובצאנך הזכר תקדיש לה' א-להיך לא תעבד בבכור שורך ולא תגז בכור צאנך. (דברים ט"ו, יט).

המשנה והגמרא במסכת ערכין מביאות את מחלוקת רבי ישמעאל וחכמים כיצד ליישב את הסתירה בין הפסוקים בנוגע להקדשת בכור בפה, וכך נאמר שם:

מתניתין. רבי ישמעאל אומר: כתוב אחד אומר תקדיש וכתוב אחד אומר לא יקדיש, אי אפשר לומר תקדיש – שהרי כבר נאמר לא יקדיש, אי אפשר לומר לא יקדיש –

הרב אברהם נחשון; הרב אלעזר נחשון

שהרי כבר נאמר תקדיש, הא כיצד? מקדישו אתה הקדש עלוי, ואי אתה מקדישו הקדש מזבח.

גמרא. ורבנן? אל תקדיש מיבעי ליה ללאו, תקדיש מיבעי ליה לכדתניא: מנין לנולד בכור בעדרו שמצוה להקדישו? שנאמר: הזכר תקדיש. ורבי ישמעאל? אי לא מקדיש ליה לא קדוש? קדושתו מרחם הוה! וכיון דכי לא מקדיש ליה קדוש, לא צריך לאקדושה. (ערכין כט ע"א)

העולה מכאן הוא שלדעת חכמים מצווה להקדיש בכור בפה, ושרבי ישמעאל חולק.

בנדרים ובהקדשות קיים מושג התפסה והוא, החלת קדושה על חפץ (או בהמת) חולין, כהמשך וכנביעה מקדושה קיימת בחפץ אחר של הקדש. התפסה אפשרית רק כשהחפץ שבו מתפיסים הוא 'דבר הנידור', כלומר שקדושתו נובעת מהקדשת האדם בפיו, ולא כאשר הוא 'דבר האסור', כלומר שקדושתו נובעת מעצמה. בגמרא בנדרים (יב ע"ב – יג ע"א) ובגמרא בנזיר (ד ע"ב) מובאת מחלוקת: לדעת רבי יעקב בכור הוא דבר הנידור, וניתן להתפיס בו, ואילו לדעת רבי יהודה (ובגירסה אחרת – רבי יוסי) הוא דבר האסור, ולא ניתן להתפיס בו. בהמשך, קושרת הגמרא את מחלוקת רבי יעקב ורבי יהודה במשמעות הקדשת הבכור בפה, ואומרת:

ומאן דאסר? בכור נמי מתפיסו בנדר הוא; דתניא, משום רבי אמרו: מנין לנולד בכור בתוך ביתו שמצוה להקדישו? שנאמר: "הזכר תקדיש". ומאן דשרי? כי לא מקדיש ליה מי לא מיקדיש?

ב. הקדשה בפה – חובתה, וחובה בזמן הזה

הרמב"ם בהלכות בכורות פוסק כחכמים וכותב:

מצוה להקדיש בכור בהמה טהורה, ויאמר הרי זה קדש, שנאמר "תקדיש לה" א-להיך". ואם לא הקדישו הרי זה מתקדש מאליו, וקדושתו מרחם היא. (הל' בכורות פ"א ה"ד)

וכן פסק בשולחן ערוך:

בכור בהמה טהורה נוהג בזכרים ולא בנקבות. ונוהג אפילו שלא בזמן הבית, בין בארץ בין בחוזה לארץ. ומצוה להקדישו ולומר: הרי זה קודש, שנאמר: 'תקדיש לה' א-להיך' ואם לא הקדישו, מתקדש מאליו מרחם. (שו"ע, יו"ד שו, א)

הטור (ריש סי' שו) ציטט את הרמב"ם הסובר שצריך להקדיש קדושת פה, אך הוסיף שלרא"ש אין צורך בכך. והב"ח הקשה מדוע פסק הרא"ש כשיטת ר' ישמעאל שהוא יחיד נגד חכמים? והוסיף להקשות שלא מצאנו בדברי הרא"ש מקור מפורש להבנת הטור בדבריו!

משמעות הקדשת פה בבכור

ועיין בלחם משנה (ערכין פ"ו ה"א) ובגר"א (יו"ד שו"ס ק"ד) שהביאו ראיות ומקורות גם לרא"ש וגם לרמב"ם.

מדברי הלח"מ, והגר"א יוצא שמחלוקת הרמב"ם והרא"ש הינה גם בזמן הבית, כלומר שהרא"ש פוטר מהקדשת פה גם בזמן שעומד הבכור להקרבה, אך בחידושי הרי"ם (יו"ד שו"א) כתב שמחלוקת הרמב"ם והרא"ש היא רק בזמן הזה, ושבזמן הבית אף לשיטת הרא"ש צריך להקדישו בפה.

ערוך השולחן (שו"א ד) מביא את מחלוקת הרמב"ם והטור ושואל, מדוע אין נוהגים היום להקדישו בפה? הוא מעלה הצעה שמחלוקתם היא רק בזמן הבית,¹ אך דוחה אותה כי הרמב"ם והשו"ע פסקו להקדיש בפה גם בזמן הזה. ובסיום דבריו כותב: "דכיון דבזמן הזה יש מצוה למוכרו לכותי כדי שלא לבא לידי תקלה... לכן לא נהגו להקדישו".

ג. משמעותה של הקדשת הפה ויחסה לקדושה מרחם

בפרק זה נסקור שיטות שונות בראשונים ובאחרונים בהתייחסותן לשתי שאלות מרכזיות:

א. האם ישנה חלות להקדשת הפה, ואם כן מהי?

ב. לשם מה יש צורך בהקדשת הפה?

1. ה'הקדשה' אינה אלא חיבוב מצוה

לדעת היראים (סי' קמב) והסמ"ג (עשין ריח) הקדשת הבכור אין בה כל החלת קדושה או תוספת קדושה, וכל מטרתה אינה אלא משום חיבוב מצווה. במכילתא דרבי ישמעאל (פ' בא, מסכתא דפסחא, פרשה טז) ישנו מקור לכך שאין באמירה שום החלת קדושה, וכך נאמר שם:

"לי הוא" למה נאמר? לפי שהוא אומר "הזכר תקדיש לה" א-להיך" – הקדישו שתקבל שכר. או אם הקדישו מוקדש ואם לא הקדישו אינו מוקדש? תלמוד לומר: "לי הוא" מכל מקום, הא מה ת"ל "הזכר תקדיש"? הקדישו לקבל שכר.

1. בימינו נתגלה כתי" חדש של הראב"ה, בו הוא מתייחס למחלוקת רבנן ור' ישמעאל בערכין כט ע"א, ובמסקנת דבריו כותב: "ונ"ל דכי פליגי דווקא בזמן הבית, אבל בזה"ז לכו"ע לא צריך להקדישו אפילו הקדש עילוי" (ספר ראב"ה: הוא אבי העזרי למסכתות חולין... בכורות ונשיאת כפים, מהדורת הרב ד. דבליצקי, בני ברק תשל"ו, עמ' רנט).

הרב אברהם נחשון; הרב אלעזר נחשון

כיוצא בו אתה אומר "וביער עליה הכהן עצים בבקר בבקר" (ויקרא ו', ה) למה נאמר? והלא כבר נאמר "ולבנון אין די בער" (ישעיה מ', טז)? הא מה תלמוד לומר "וביער עליה הכהן עצים" – כדי שתקבל שכר.

כיוצא בו "את הכבש אחד תעשה בבקר" למה נאמר? והלא כבר נאמר "וחייתו אין די עולה"? הא מה תלמוד לומר "את הכבש אחד תעשה בבקר" – לקבל שכר.

כיוצא בו "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כ"ה, ח) למה נאמר? והלא כבר נאמר "הלא את השמים ואת הארץ אני מלא" (ירמיה כ"ג, ג, כד)? הא מה תלמוד לומר "ועשו לי מקדש" – כדי לקבל שכר על העשייה.

נדגיש שהמקור במכילתא הוא רק לזה שאין באמירה משום תוספת קדושה, ולא לזה שמטרת האמירה היא לחיבוב המצווה, ומהמכילתא יוצא שמטרת הקדשת הפה היא כדי לקבל שכר.

2. ה'הקדשה' היא תוספת מאותו סוג קדושה

האחיעזר (ח"ג סי' סז, א) מסביר את שיטת רבי יעקב בנדרים לפיה הקדשת הפה מוסיפה קדושה נוספת מאותו סוג הקדושה שכבר נוצר בלידתו, וכותב שהנפקא מינה היא שלרבי יעקב בכור הוא דבר הנידור וניתן להתפיס בו. ומוסיף האחיעזר שאולי לר' יעקב על ידי הקדשת הפה הוא מחיל גם איסור "בל יחל" על הבכור. יש לשאול מהי מטרת הקדשת הפה לדעת האחיעזר? ונראה לומר שאם הנפקא מינה היא רק שניתן להתפיס בו, מטרתה היא שותפות האדם בהקדשה, ואם היא מחילה איסור "בל יחל", מטרתה – להוסיף לבעלים מחוייבות.

דברי רבי יעקב הם בניגוד לדברי רבי יהודה שסובר שאין אפשרות להוסיף קדושה על קדושה. האחיעזר מסיים שהרמב"ם פסק כר' יהודה ולא כר' יעקב, ושמיילא אין להקדשת הפה שום נפקא-מינה הלכתית.

3. ההקדשה בפה מאפשרת הקרבה ע"ג המזבח

הנצי"ב במרומי שדה (ב"ב עט ע"א) מחדש שבכל קרבן יש צורך בהקדשה מפורשת בפה, והיא זו שמאפשרת את הקרבתו על גב המזבח, בלעדיה אסור להקריב, ובלעדיה אין גם דין מעילה. ואף על פי שקדושת גוף ומזבח חלה גם על ידי מחשבת הלב, אי אפשר להקריב את הקרבן ואין מועלין בו ללא קדושת פה. חידושו הוא שהקדשת הפה נצרכת בכל הקדשים ולא רק בכור. הנצי"ב לומד דין זה משני מקורות, הראשון –

משמעות הקדשת פה בבכור

משעיר הפנימי שבעבודת יום הכיפורים, שאע"פ שקדוש קדושת הגוף על ידי הגורל, צריך לומר עליו "לה" חטאת". וגם מהקדשת הבכור שבה אנו עסוקים.²

4. ההקדשה בפה מחילה קדושת מזבח על הבכור

ה'חשק שלמה' (ערכין כט ע"א) כתב שהקדשת הבכור בפה מחילה עליו קדושת מזבח. ניתן להבין את דבריו בשני אופנים: או שכוונתו כנצי"ב דלעיל, או שלבכור ישנה קדושת דמים בלבד מהלידה, ועל ידי האמירה נוספת לו קדושת הגוף. את קדושת הגוף ניתן להחיל רק מליל שמיני, שאז הופכת הבהמה לראויה למזבח. לדעתו, קדושת הפה שייכת רק בזמן ובבהמה שמקריבים אותה, ולכן בזמן הזה שאין מקריבים קרבנות, אין צורך בקדושת פה. וזהו הסברו להשמטת הרמב"ן, הרא"ש והטור, את דין הקדשת הפה.

אם כוונתו היא שאין לבכור כלל קדושת הגוף הבאה מאליה תקשה עליו הגמרא בתמורה (כה ע"א), שם מסתפקת הגמרא מה הדין בבעלים שמקדיש בכור לשם עולה בזמן לידתו, ואלה דברי הגמרא:

אמר ליה רב עמרם לרב ששת: אמר על הבכור עם יציאת רובו עולה, עולה הוא או בכור הוא? עולה הוא – דכל פורתא ופורתא דקא נפיק הוא כליל, או בכור הוא – דכל פורתא ופורתא דקא נפיק במילתיה הוא? לישנא אחריתי: שכן קדושה חיילא עליה, או דלמא: בכור הוא – שכן קדושתו מרחם?³

בפשטות, הספק הוא בין שתי קדושות תואמות, ומכיוון שקדושת עולה היא קדושת הגוף, גם קדושת הבכור היא כזו. ואולי יש לומר לדעת ה'חשק שלמה', שקדושת הבכור היא קדושת דמים ייעודית, כלומר קדושת דמים המיועדת לשם בכור, אך אז היה על הגמרא לומר שקדושת העולה שהיא קדושת גוף מובהקת עדיפה על קדושה זו, וצריך עיון.

נעבור עתה לשתי גישות חדשניות בנוגע לקדושת הפה המופיעות באחרונים: ר' פנחס הורוויץ ב'פנים יפות' והנצי"ב ב'מרומי שדה'.

5. ההקדשה בפה היא הקדמת החלת הקדושה והיא זהה לקדושה שתבוא מאליה

לגבי מהותה ומשמעותה של ההקדשה בפה לפי עיקרון זה, מצאנו חילוק בין האחרונים:

2. ולכן לרבי ישמעאל שאינו מצריך בבכור הקדשת פה, גם בשעיר יוהכ"פ אינו אומר חטאת לה' אלא רק לה' בלבד, ושאר קדשים לשיטתו אינם טעונים אמירה כלל (העמק שאלה, שאילתא עג, ג). עיי"ש שהביא מקורות נוספים לצורך בהקדשה בפה מהזהר ומתשובת הרדב"ז.
3. עיי"ש בגירסת הגר"א, שלדעתו ישנה רק לישנא אחת.

א. שיטת ה'פנים יפות' (דברים ט"ו, יט) – ההקדשה בפה היא בהיות הבכור ברחם, ומטרתה – שמירה על קדושתו כשיוולד. בשיטתו הייחודית אנו מוצאים שני חידושים:

זמן ההקדשה – על ההקדשה בפה להאמר עוד בהיות הבכור ברחם, כי כשיוולד יתקדש הוא בקדושת פטר רחם, ולא תהיה להקדשה בפה שום משמעות. המקור הוא מהפסוק: 'כל הבכור אשר יִגָּלַד תקדיש', עדיין לא נולד, אלא ייוולד. ר' ישמעאל חולק וסובר שאין קדושה חלה על עוברים (לא מצאנו מקור בראשונים לדעתו שההקדשה היא ברחם).

מטרת ההקדשה – מטרתה היא כדי שיזהר מלעבוד ולגזוז את הבכור. כיצד? אם לא יקדיש, הבכור לא יהיה ניכר בעדר ויתבטל חד בתרי, כמו כל תערובת יבש ביבש מדאורייתא, וכך הבעלים יעבוד ויגזוז גם את הבכור שהתבטל (גם במצב זה יצטרך לתת לכהן בהמה תחת הבכור, כי אין ממון הכהן מתבטל). על ידי הקדשתו בפה הופך האיסור להיות ניכר, וכך אין הבכור מתבטל, ומחייב את בעליו לשמור על איסור גיזה ועבודה.⁴

ב. שיטת ה'לב שלמה' – ר' שלמה חעלמא, בעל מרכבת המשנה, כותב בספרו שו"ת לב שלמה (סי' כז) דברים דומים, אלא שלדעתו זמן הקדשת הפה הוא בזמן הלידה, ודווקא מתחילת הלידה ועד שיצא ראשו ורובו, אך אחר כך הוא קדוש מאליו, אין צורך בהקדשה, ואין לה גם משמעות. ואלה דבריו:

ולדעתי פשוט דקדושת פה זמנו קבוע בשעת לידה, אבל אחר שיצא ראשו ורובו וקידשו הרחם, שוב אין ענין לקדושת פה שהוא שפת יתר...

לדעת ה'פנים יפות' וה'לב שלמה' קדושת הפה מחילה את אותה הקדושה הבאה מאליה, אלא שהיא מקדימה אותה. ברצוננו להוסיף, שניתן למצוא דברים דומים בדברי הרמב"ם, ואלה דבריו:

מצוה להקדיש בכור בהמה טהורה, ויאמר הרי זה קודש שנאמר: תקדיש לה' אלהיך, ואם לא הקדישו הרי זה מתקדש מאליו וקדושתו מרחם היא. (הל' בכורות פ"א ה"ד)

משמעות דבריו היא, שקדושת הפה זהה לקדושה הבאה מאליה, אלא שאין הרמב"ם מפרט מתי ההקדשה. אמנם האחיעזר (ח"ג סי' סז) דייק מהרמב"ם בהלכות נדרים שדעת הרמב"ם היא כדעת היראים, ושהקדשת הפה היא אמירה בלי חלות,⁵ אך כאמור

4. בדבריו ישנה תוספת לגבי הקדשת בכור בעל מום ברחם, עיי"ש.

5. עיין הקשר דבריו לקמן פ"ד נפקא-מינה 6 – בל יחל.

משמעות הקדשת פה בבכור

יש לדון בדבריו, כי מהרמב"ם בהלכות בכורות הנ"ל, ניתן להבין שהקדשתו בפה מקבילה לקדושה הבאה מאליה, ושכל אחת מהן יכולה לעמוד בפני עצמה.

6. ההקדשה בפה מחילה קדושת בכור גם כשאינו קדוש מאליו

הנצי"ב ב'מרומי שדה' (בכורות נג ע"א) מחדש, שתיתכן קדושת פה שתחיל על הבכור את קדושתו, גם כשהבכור לא התקדש בלידתו מעצמו בהיותו פטר רחם. לדעתו ייתכן מצב שבו הבכור יהיה חולין בלידתו, ויקבל את קדושת הבכור שבו דווקא על ידי הקדשתו בפה.

דבריו של הנצי"ב מוסבים על דברי הרמב"ם הנוגעים לבכור שנולד בחו"ל. בהל' בכורות (פ"א ה"ה) כותב הרמב"ם: "מצות בכור בהמה טהורה נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, ואין מביאין בכורות מחו"ל לארץ... אלא יאכל במומו". זו גירסת כת"י התימנים, ורוב הדפוסים הישנים, והגירסה שעמדה בפני הרדב"ז. אך בפני כמה ראשונים עמדה גירסה אחרת ברמב"ם, והיא: "מצות בכור אינה נוהגת אלא בארץ, ואין מביאין בכורות מחו"ל לארץ, ואם הביא... הרי הוא חולין" (ראב"ד, רמב"ן, רשב"א). הנפקא-מינה בין שתי הגירסאות היא, האם לבכור שנולד בחו"ל ישנה קדושת בכור, ורק אין להקריבו ועליו להאכל במומו לכהן, או שאין לו קדושה כלל.

לפי הגירסה בדברי הרמב"ם, שבכור חו"ל הוא חולין, מחדש הנצי"ב שאם יקדישו בעליו בפה, תקבל הבהמה קדושת בכור, ותיתן לכהן שיקריבו בירושלים. דברי הנצי"ב מחדשים מאד, שהרי לפי דעתו יוצא שניתן להחיל קדושת בכור מלאה על ידי הקדשה בפה, גם כשהבהמה לא קדשה מאליה. לדעתו קדושת הפה הינה בעלת כח זהה לקדושת בכור הבאה מאליה.⁶

7. סיכום

בפרק זה דנו בשתי שאלות מרכזיות: האחת (שהתפצלה לשתיים) – האם ישנה חלות להקדשת הפה, ואם כן מהי? ובנוגע אליה ראינו את דעת היראים והסמ"ג שלדעתם אין להקדשת הפה שום משמעות הלכתית, ואילו שאר השיטות סוברות שיש לה השלכה הלכתית (כל אחת לפי הסברה). יוצאת מן הכלל היא שיטת הנצי"ב (שיטה 6), שמוסיפה גדר בהקדשת הפה, אך מתייחסת למקרה ייחודי שבו אין קדושת בכור מרחם, ואינה מתייחסת להקדשת הפה הרגילה.

השאלה השנייה שעמדה בפנינו היתה לשם מה יש צורך בהקדשת הפה? ראינו לכך הסברים שונים כגון חיבוב המצווה, תוספת קדושה, ומניעת ביטול הבכור ברוב.

6. הנצי"ב מביא מקור לדבריו מהגמ' בכורות ה ע"א משיטת ריש לקיש, שלדעתו הבכורות לא קדשו מאליהם, אלא אם רצו יכלו להקדיש את הבכורות בקדושת פה.

כל השיטות חוץ משיטת האחיעזר (שיטה 2) נתנו טעם והסבר להקדשת הפה (וראה את הצעתנו שם בנוגע למטרת ההקדשה בפה לשיטתו).

ד. נפקא-מינות והשלכות למהות הקדשת הפה

1. זמן ההקדשה

ישנן ארבע שיטות: דעת ה'פנים יפות' היא שמקדישו בעודו ברחם אימו (ומשתמע מדבריו שלאחר שנולד שוב אין שייך להקדישו); דעת ה'לב שלמה' שמקדישו רק בשעת לידתו (שניהם – שיטה 5); דעת בעל ה'פרי מגדים' (תבת גמא ריש פ' ראה) היא שיכול להקדישו מזמן לידתו ואילך; ודעת ה'חשק שלמה' (שיטה 4) והרש"ש (ערכין כט ע"א) שמקדישו רק החל מליל שמיני ללידתו.

לדעת ה'פנים יפות' מטרת ההקדשה בהיות הבכור ברחם היא, כדי שכשיוולד תהיה הבהמה ניכרת כבכור, ולא תתבטל קדושתה. לדעת ה'לב שלמה' מטרת הקדשת הפה היא להחיל את עצם קדושת הבכור הבסיסית בדיבור האדם, ואם כבר חלה מעצמה אין בה עוד שום צורך. בדברי ה'חשק שלמה' מפורש שהטעם שבגללו מקדיש מליל השמיני הוא החלת קדושת גוף המאפשרת הקרבה. את הרש"ש שסובר גם הוא שמקדישו מליל שמיני והלאה ניתן להבין או כהסבר ה'חשק שלמה' הנ"ל, או לפי דעת הנצי"ב (שיטה 3) לפיה מטרת הקדשת הפה היא קדושת הקרבה הנדרשת בכל הקרבנות כולם, לאו דווקא בבכור. דעת ה'תבת גומא' תוסבר לפי השיטות האחרות לפיהן אין חלות בהקדשה, או שאין החלות קשורה בהקרבה.

2. הקדשת בעל מום

דעת הבה"ג (מהדורת הרב טרויב, ורשא תרל"ה, קלט ע"ג) היא שאין מצווה להקדיש בעל מום בפה,⁷ וכן דעת הנצי"ב (שיטה 3). ואילו דעת השאילתות (ריש שאילתא מד),⁸ והבנת ה'מנחת חינוך' (יח, א) ברמב"ם, וכן דעת ה'תיבת גומא' (פ' ראה) שמצווה להקדיש גם בעל מום.

דעת הבה"ג מובנת על פי השיטות הקושרות את הקדשת הפה להקרבה (שיטות 4-3), ואילו השאילתות וסיעתו יכולים לסבור כשאר השיטות.

7. המנחת-חינוך (יח, י) הביא ראייה לבה"ג מהגמ' בר"ה עיי"ש.

8. השאילתות כתב: "דאילו מאן דמיתליד ליה בוכרא בעניה מיחייב לאקדושי קמיה שמיא, דכתיב קדש לי כל בכור...". פשטות לשונו היא שצריך להקדישו בפה, אך יתכן להבין שכוונתו היא שעליו להתנהג אליו בקדושה, ולא דווקא להקדישו בפה. עיין בדומה גם בלשון הבה"ג.

3. הקדשת בכור בחו"ל

ה'ישועות מלכו' (קרית ארבע עמ' 100) מסתפק האם מצווה להקדיש בכור שנולד בחו"ל, שהרי אינו קרב ולא קרינן ביה תקדיש לה' אלוקיך. בשאלות (מ"ד) ניתן לדייק שצריך הקדשה⁹ וכן מפורש במנ"ח (יח, א) בהסבר הרמב"ם – שמצווה להקדישו, ואילו רבי צבי אלימלך מדינוב בעל ה'בני יששכר' כותב בספרו דרך פקודיך (לעמבערג תרע"ד עמ' 122) שאין מצווה להקדישו. דעת הפוסטים מובנת עפ"י הקושרים בין הקדשת הפה להקרבה (שיטות 3-4), והמחייבים יסברו כשאר השיטות.

4. נוסח הקדשת הפה

הרמב"ם (הל' בכורות פ"א ה"ד) כתב שיאמר "הרי זה קודש", ורש"י בערכין (כט ע"א ד"ה שמצוה) כתב "לשם בכור", וכן דעת התוספות (נזיר ד ע"ב ד"ה שמצוה).¹⁰ הנצי"ב (ב"ב עט ע"א; העמק שאלה, שאילתא עג,ג; העמק דבר, דברים י"ב, כו) כתב שצריך לומר: "בכור לה'". לכולי עלמא צריך להזכיר לפחות את המילה "קודש", והמחלוקת היא האם צריך להוסיף גם "בכור", והאם גם "לה'". רוב השיטות יכולות לנקוט ככל נוסחי ההקדשה, חוץ משיטת הנצי"ב (שיטה 3) שמחייבת להוסיף גם "לה'".¹¹

כהקדמה לשתי הנפקא־מינות הבאות, נסקור תחילה את איסורי 'בל תאחר' ו'בל יחל', ואת מצוות־העשה הנוגעות להם: "מוצא שפתיך" ו"ככל היוצא מפיו יעשה" – על פי ספר המצוות לרמב"ם והשגות הרמב"ן.

לגבי מצוות־העשה הרמב"ם כותב:

היא שצונו לקיים כל מה שקבלנו על נפשנו במלת שבועה ונדר וצדקה וקרבת וזולת זה, והוא אמרו יתעלה "מוצא שפתיך תשמור" ... והנה נכפל הציווי במצוה זו, והוא אמרו "ככל היוצא מפיו יעשה". (ספר המצוות, מצוות עשה צד)

לדעת הרמב"ם מצוות "מוצא שפתיך" היא לקיים שבועות ונדריים בין בדברי הרשות ובין בהקדשות, ו"ככל היוצא מפיו יעשה" הוא כפל הענין במילים שונות (ראה גם הל' נדריים פ"א ה"ד). לגבי 'בל תאחר' כותב הרמב"ם (ל"ת קנה) שעוברים הלאו לאחר שלושה רגלים,¹² ובל"ת קנז מוסיף הרמב"ם שהוא הדין שלאחר שלושה רגלים כל דבר

9. עיין הערה 7 לעיל.

10. ועיין מכתבי תורה לרוגאצ'ובר, מכתב רסב.

11. ועיין פנים יפות הנ"ל באשר להוספת תנאי בנוגע לבעל מום, ובתיבת גומא הנ"ל.

12. בדפוס הרמב"ם מופיע 'בל תאחר' ו'בל יחל' בשלושה רגלים 'כסדרן', ובמהדורות ר"ח ה'לר ופרנקל לא מופיע 'כסדרן'.

שעוברים עליו ב'בל תאחר', עוברים עליו אף משום "לא יחל", כגון בקרבן, בבדק הבית, בצדקה, ואפילו בהקדשה לבית הכנסת.

לעומת זאת, הרמב"ן מחלק וסובר ש"מוצא שפתיך" שייך להקדש ולצדקה ולא לדברי רשות, ומשמעותו היא חיובית – עליך לתת להקדש או לצדקה את מה שהתחייבת. ואילו "ככל היוצא מפיו יעשה" נאמר בדברי הרשות, והוא שייך גם בנשבע או נודר לעשות דבר, וגם בנשבע או נודר לאסור על עצמו, וחכמים קראוהו "ביטוי". כמו כן במצוות הלא-תעשה מחלק הרמב"ן וסובר שעל 'בל תאחר' עוברים רק בדברים ששייך בהם "מוצא שפתיך", לאחר ג' רגלים, ואילו 'בל יחל' שייך לשאר נדרים ועוברים עליו כשנמנעת האפשרות לקיום הנדר (וללא תלות בג' רגלים).

5. 'בל תאחר'

הגמרא בראש השנה (ה ע"ב) לומדת מהמילים "ה' אֵלֶיךָ" ששייך איסור 'בל תאחר' בבכור. בהמשך (ו ע"ב) כותבת הגמרא שעוברים על הלאו לאחר שלושה¹³ רגלים. באילו תנאים עוברים בבכור על 'בל תאחר'?

לדעת הרב נפתלי הירץ רבה של זליחוב, מחותנו של הרב שלמה חלמא (מובא בלב שלמה סי' כז, ירושלים תשל"ב), 'בל תאחר' שייך בבכור רק לאחר הקדשת פה, וה'לב שלמה' חולק עליו וסובר שהלאו שייך גם בבכור הקדוש מאליו.

ר' יוסף ראזין ('הרוגאצ'ובר') כותב במכתבי תורה (סי' יח) שאם לא הקדישו את הבכור קדושת פה, יעבור רק הכוהן המקבל ב'בל תאחר', אך אם הבעלים הקדיש בפה יעבור גם הוא ב'בל תאחר'. לדעתו 'בל תאחר' כולל שתי רמות, הרמה הבסיסית שחלה גם בקדושה הבאה מאליה, ורמה נוספת החלה על ידי קדושת פה. סביר שהרמה הנוספת נלמדת מהפסוק: "כי תדור נדר לה' אֵלֶיךָ לא תאחר לשלמו", המדגיש את דיבור המקדיש.

לדעת אבן האזל (מעשה קרבנות פי"ד הי"ג) בגלל עצם החובה ההלכתית להקדיש את הבכור בפה, שייך בו 'בל תאחר' גם אם לא הקדישו בפה בפועל.

מה ניתן להסיק מהשיטות השונות הנוגעות ל'בל תאחר' ביחס למשמעות הקדשת הפה?

ה'לב שלמה' כאמור לעיל (פרק ג, הסבר 5) סבור, שקדושת הפה אינה מוסיפה דבר מעבר לקדושה הבאה מאליה, ובנוסף, לשיטתו איסור 'בל תאחר' אינו קשור כלל לקדושת הפה. דעת הרב נפתלי הירץ אינה כדעת היראים, אלא כאחת השיטות

13. הרמב"ם בהל' בכורות (פ"א הי"ג) כתב שעוברים על הלאו לאחר שנה. ולגבי יחס דבריו לגמרא, עיין במקורות שהובאו בספר המפתח שברמב"ם מהד' פרנקל.

משמעות הקדשת פה בבכור

האחרות הסוברות שיש להקדשת הפה חלות, ו'בל תאחר' תלוי בחלות זו. גם דעת הרוגאצ'ובר היא שלא כיראים, שהרי הקדשת הפה יוצרת 'בל תאחר' לגבי הבעלים, והדבר מוכיח שיש לה חלות. דעת אבן האזל מתאימה לכל השיטות, ולדעתו, אם להקדשת הפה יש חלות, חלות זו תיצור את איסור 'בל תאחר' וגם אם אין לה חלות כדעת היראים, עצם חובת האמירה וההקדשה בפה מקשרת את הבכור לעולם הנדרים, ומאפשרת את חלות 'בל תאחר'.

6. 'בל יחל'

ה'ערוך לנר' (ר"ה ו ע"ב, ד"ה מכדי) כותב בתחילה שלא שייך 'בל יחל' בבכור מפני שהוא קדוש מאליו, אך בהמשך כותב שגם בכור טעון הקדשה בפה, ומשתמע מדבריו שלכן עוברים עליו ב'בל יחל'. לשיטתו מסתבר שלהקדשה בפה יש חלות הלכתית.

הגמרא בנדרים (יג ע"א) מביאה את מחלוקת רבי יעקב ורבי יהודה, לדעת רבי יעקב בכור הוא דבר הנידור, ולרבי יהודה – דבר האסור. לדעת ה'אחיעזר' (ח"ג סי' סז) מחלוקתם תלויה בהגדרת קדושת הפה, לרבי יעקב היא תוספת קדושה, ואילו לרבי יהודה – לא, ויש רק מצוות אמירה בלי חלות (כהבנת היראים).¹⁴ ומוסיף ה'אחיעזר' שלדעת רבי יהודה בוודאי שלא יעבור ב'בל יחל', אך לדעת רבי יעקב שיש להקדשת הפה משמעות הלכתית ייתכן שיעבור.¹⁵

ה. סיכום

סקרנו במאמר זה את משמעותה של הקדשת הפה בבכור, ואת יחסה לקדושתו הבאה מאלוהים. התייחסנו למקורותיה בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה (פ"א), והבאנו את פסק ההלכה (פ"ב). בפרק ג' עסקנו בהגדרת היסודות הלמדניים העומדים בבסיס ההקדשה בפה, ונמצינו למדים שישנן שלוש אפשרויות בסיסיות בהגדרתה: האחת – אין בה חלות קדושה, והיא נועדה רק לחיוב מצווה (הסבר 1); השנייה – בקדושת הפה ישנה תוספת קדושה בנוסף לקדושתה הבסיסית (הסברים 2-4); והשלישית – קדושת הפה זהה לקדושה מרחם, והיא באה לידי ביטוי קודם שחלה הקדושה מרחם, או במקרים שהקדושה מרחם אינה חלה (הסברים 5-6). בפרק ד' ריכזנו את הנפקא-מינות הנובעות מהגדרות יסוד אלו.

14. עיין לעיל פ"ג הסבר 6 (בסופו) בהרחבת דברי ה'אחיעזר'.

15. לנפקא-מינות נוספות באשר לקדושת הפה בבכור, עיין מנחת חינוך מצווה יח (אות ל); הרב מ"מ שולזינגר, משמר הלוי, בכורות סי' יח; הרב י"ש אלישיב, הערות למסכת בכורות (יג ע"א).